

van onderling overleg der edelen. Het ligt voor de hand te denken dat gebrek aan bronnen hiervan de oorzaak is. Verzet tegen dubbele belasting van leenmannen die poorter zijn, komt in de stedelijke archiefstukken en dus ook in deze rijke collectie aan bod.

De index van eigennamen geeft veel bijzonderheden over de daarin opgenomen personen, hetgeen het inzicht in de opgenomen teksten zeer vergemakkelijkt. Daar zal veel tijd en werk in geïnvesteerd zijn, waarvoor de gebruiker Smit dankbaar moet zijn.

Johanna Kossmann-Putto

NIEUWE TIJD

M. Kool, *Die conste vanden getale. Een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen* (Dissertatie Utrecht 1999, Middeleeuwse studies en bronnen LXIV; Hilversum: Verloren, 1999, 404 blz. + diskette, f75,-, ISBN 90 6550 050 2).

Tellen en rekenen is iets wat mensen de hele geschiedenis door gedaan hebben. Maar de introductie van de hindoe-arabische cijfers in de late Middeleeuwen zorgde op dit gebied voor een revolutionaire ontwikkeling. Voorheen waren rekenen en noteren gescheiden. Men rekende op een rekenbord en de resultaten werden genoteerd in het onhandige romeinse letterschrift. Hindoe-arabische cijfers maakten het mogelijk om ingewikkelde berekeningen met pen of griffel uit te voeren. De vele rekenboeken die uit de vijftiende en zestiende eeuw bewaard zijn, zijn er dan ook vrijwel allemaal op gericht om deze nieuwe techniek onder de knie te krijgen.

Aan de Nederlandse rekenboeken uit deze tijd is eerder (1960) een boek gewijd door Smeur. Thans ligt er het proefschrift van Marjolein Kool. Zij baseert zich op een corpus van 36 verschillende rekenboeken uit de periode 1445-1600, 12 in handschrift en 24 gedrukt. Een groot deel van haar boek is gewijd aan een bespreking van hun rekenkundige inhoud. Dat gebeurt zeer uitvoerig. Er komt in haar bronnen ongetwijfeld geen bewerking voor die Kool niet in al zijn varianten uitlegt. Iemand die het enkel om de rekenkundige inhoud gaat, kan zich afvragen of het werkelijk nodig is om bijvoorbeeld alle mogelijke vormen waarin de regel van drieën opduikt volledig te bespreken. Kool laat echter overtuigend zien dat juist deze eindeloze repetities voor de manier waarop de rekenboeken in de praktijk functioneerden van groot belang waren. Haar bespreking van het praktische gebruik van de rekenboeken blijft overigens wel beperkt tot hun gebruik als leermiddelen. In de recente historiografie bestaat veel aandacht voor de sociale positie van wiskunde en wiskundigen in deze periode, maar dit thema ontbreekt in dit boek. Laat dit een legitieme keuze zijn, iets meer oog voor de valkuilen op dit terrein zou niet misstaan. Kool heeft af en toe de neiging om haar teksten te beoordelen naar de maatstaven van moderne didactische teksten. Zij is niet bedacht op eventuele andere oogmerken van schrijver of gebruiker, en al helemaal niet van drukker of uitgever.

Kool behandelt echter meer dan rekenkunde. Zij wijdt vervolgens ook een hoofdstuk aan het in kaart brengen van de relaties die er tussen de verschillende rekenboeken bestaan, en besluit haar werk met een uitvoerig onderzoek naar de taalkundige aspecten. Aangezien de boeken een nieuwe rekenmethode introduceerden, bestonden voor de verschillende bewerkingen aanvankelijk geen passende inheemse benamingen. Aan de hand van de rekenboeken onderzoekt Kool op welke wijze hierin werd voorzien. Ook hier komen de socio-linguïstische aspecten er bekaaid af, maar als inventarisatie is dit werk zeer gedegen. Kool heeft uit haar materiaal een

uitputtend glossarium samengesteld. In beknopte vorm is dit als appendix toegevoegd; in aanzienlijk uitgebreidere vorm, weldoordacht en gebruikersvriendelijk, tevens als programma op diskette. Kool stelt vast dat in de loop van de tijd steeds meer synoniemen in gebruik kwamen, aangezien schrijvers voortdurend aan elkaar ontleenden.

Het boek biedt eigenlijk een aantal deelstudies. De schrijfster heeft niet een duidelijke vraag aan de hand waarvan zij haar bronnen kiest. Zij stelt een bepaald corpus van literatuur centraal (wellicht hangt dit samen met haar achtergrond in de neerlandistiek) en wil dat uitputtend beschrijven. Gevolg is dat bronnen en onderzoeksvragen niet altijd geheel op elkaar aansluiten. Waar Kool de onderlinge afhankelijkheid van de rekenboeken bespreekt, komen onvermijdelijk ook buitenlandse of Latijnse werken ter tafel, maar die worden verder niet besproken. In het stuk over de rekentaal daarentegen suggereert Kool dat haar materiaal voor de vijftiende eeuw, waar het nogal lacuneus is, zou kunnen worden aangevuld met onderzoek naar rekeningen en kasboeken (307). Voor de zestiende eeuw zou dit trouwens ook interessante aanvullingen kunnen opleveren. Ondanks de vele nuttige inzichten is dit boek meer een beschrijving en inventarisatie, zowel van de rekenkundige als de taalkundige aspecten van dit corpus, dan een grondige historische analyse. Voor het antwoord op interessante vragen verwijst de schrijfster de lezer vaak uitdrukkelijk door naar toekomstig onderzoek. De beschrijving is echter buitengewoon helder; Kool heeft duidelijk veel didactische ervaring. En de grondigheid en gedegenheid van de inventarisatie verdienen alle lof.

Rienk Vermij

N. Scott Amos, A. Pettegree, H. van Nierop, ed., *The education of a christian society. Humanism and the Reformation in Britain and the Netherlands. Papers delivered to the thirteenth Anglo-Dutch historical conference, 1997* (St. Andrews studies in Reformation history; Aldershot, [etc.]: Ashgate, 1999, xii + 274 biz., £49,50, ISBN 0 7546 0001 7).

Wie wél eens een congres heeft georganiseerd en vervolgens een bundel met de daar gehouden voordrachten heeft moeten redigeren, weet hoe moeilijk het kan zijn zo'n boek een optimale thematische samenhang te geven. In de hier te bespreken congresbundel, de laatste in de veertig jaar geleden begonnen reeks 'Britain and the Netherlands', staan tal van alleraardigste stukken over allerlei aspecten van de geschiedenis van Groot-Brittannië en de Nederlanden, voornamelijk in de zestiende eeuw. De veelbelovende ondertitel 'Humanism and the Reformation in Britain and the Netherlands' wordt echter geenszins waargemaakt. De Britten hebben daarbij meer dan de Nederlanders hun best gedaan bij het opgegeven thema te blijven. Zij hadden het echter ook aanzienlijk makkelijker. De verhouding tussen humanisme en reformatie is in Groot-Brittannië immers allang onderwerp van onderzoek. De Britse auteurs van de bundel konden dus putten uit een rijke historiografische bron en daar eventueel eigen, op onderzoek gebaseerde, conclusies aan toevoegen. Dat hebben ze ook gedaan. De Nederlanders daarentegen kennen een even gevarieerde als uitvoerige geschiedschrijving van de reformatie en een gestadig groeiende hoeveelheid bijdragen over het humanisme in de Lage Landen die nu eens niet alleen maar over Erasmus gaan. De samenhang tussen het een en het ander wordt echter in ons land nog nauwelijks bestudeerd. Vandaar dat de meeste Nederlandse auteurs niet veel verder komen dan een — op zich goede — presentatie van hun eigen onderzoek dat soms meer met het humanisme, soms meer met de reformatie te maken heeft, maar zelden met beide tegelijk.

Dus is dit een onevenwichtige bundel geworden, hoezeer Andrew Pettegree in het inleidende eerste hoofdstuk ook zijn best doet het gebodene aan elkaar te praten. Het fraaie artikel van